

סיכומי התשובות בענייני נתוחי מתים מתוך שאלות ותשובות "משפטי עוזיאל"

בעריכת ד"ר אברהם שטינברג

נתוח גוף המת לצורך לימוד אנטומיה

המחבר נשאל שאלה זו ע"י אחד מידידיו והפנה אותו לרבנות הראשית בירושלים, מכיון שהשאלה נוגעת לכל תפוצות ישראל. אך לאחר זמן־מה ראה שהשאלה נידונה באחד מירחוני התקופה, (הרב י. ל. גרויבארט, שערי ציון, שנה ז', תרפ"ז, גליץ א-ב, סי' ד') ולכן "אמרתיו לחוות אף אני את דעתי בדיון זה להלכה ולא למעשה".

התשובה מחולקת לחמישה סעיפים ובהם דיונים הלכתיים בהיבטים שונים של הבעיה.

בסעיף א' דן המחבר בסוגיות התלמודיות הרלבנטיות לנושא (בבא-בתרא, קנ"ד, א והתוספות שם; ערכין, ז', א'; חולין, יא, ב) ומסקנתו: "ולהלכה משתי הסוגיות דבתרא ודערכין נלמד, דבמקום הפסד ממון או במקום ספק פקוח־נפשות אין שום איסור בניוול המת ואין היורשים רשאים לעכב, והרי מסתברא שלא נקרא ניוול אלא כשהוא נעשה לשם בזיון או שלא לתועלת אחרת, אבל כל שזה נעשה לשם צורך הכרחי של הנאת ממון או פקוח־נפש אין זה נקרא ניוול, ומסוגיא דחולין אין סתירה לזה... ובנידון־דידן שמנתחים את המת לצורך לימוד מלאכת הרפואה כדי לרפאות בני־אדם אחרים, מסתברא דאי שהוא מותר גמור. ואין ספק שכל רבותינו הראשונים שהיו גם רופאים מומחים הוצרכו לבדוק את גופות המתים כדי ללמוד ולהתלמד ולא חשו לאיסור ניוול".

בסעיף ב' דן בתשובתו הקלסית של הנודע ביהודה (חלק יורה דעה, סימן ר"י). אשר אוסר נתיחת מתים לצורך לימוד רפואי.

הרב עוזיאל טוען, שלא מצא בדבריו טעם מספיק לאיסור ולדעתו "במקום מחלה ידועה, שלא ידעו הרופאים סודה ורוצים ללמוד מהזדמנות זאת על־ידי נתוח, ומכל־שכן במקום שאי־אפשר לרופאי ישראל ללמוד חכמת הרפואה אם לא ע"י נתוח, שבזה יש ודאי סכנת נפשות שלא יחדל חולה מן הארץ וכולם צריכים לרפואה, ודאי שמותר גמור הוא לנתח את המת עם הזהירות היתירה שלא לנהוג בו בזיון וקלות ראש".

★ כאן אנו מביאים את סיכומי התשובות הנוגעות לניתוחי מתים. יש לציין שדעותיו של הרב עוזיאל בשאלה זו לא נחקבלו על דעתם של רוב הפוסקים בזמננו. סיכום הספרות ההלכתית הנוגעת לנתוחי מתים ראה: ק. כהנא, תורה ומדע, ד, 92-112, תשל"ד.

כמור־כּן דן המחבר בתשובתו של החתם־סופר (חלק יורה דעה, סי' של"ו), אשר אסר את הנתיחה מטעם איסור הנאה ממת. לדעת הרב עוזיאל אין איסור הנאה ממת כשהנאה מתבטאת בלימוד והשגת ידע רוחני. לדעתו "אם יש ספק פקוח־נפש או הפסד ממון אפילו אם צוות ואומר שאינו רוצה אין שומעין לו, שאין לך דבר העומד בפני פקוח־נפשות". מסקנתו העיקרית בהגדרת ניוול מת: "כל שאין הניוול מכוון לבזיון, אין בו משום איסור. ומכל שכן במקום שהניוול נעשה לצורך החיים ופקוח־נפשות ודאי דחיי הציבור והיחיד עדיף מכבוד החיים; ומדינא מותר לנתח ואין זה נקרא ניוול ולא איסור הנאה".

בסעיף ג' דן המחבר ביסודות הסוגיא בבבא־קמא (ס', ב'). שאסור להציל עצמו בממון חברו, אשר פוסקים אחדים יישמו איסור זה גם לענין נתוח מתים ואפילו בפקוח־נפש. המחבר דוחה שייכות איסור זה לנידון־דין מכמה טעמים (ומרחיב על כך גם בסעיף ד'). בין השאר סבור הוא, שכאשר אין שום ברירה אחרת אין סברא לומר שאסור להציל עצמו בממון חברו. וכן מכיוון שאינו עושה את הנתיחה לצורך בזיון אין בזה משום ניוול המת ולכן אין כל איסור בכך.

ביסוד איסור הניוול סבור המחבר שהוא מן התורה, מטעם הלאו של "לא תלין נבלתו על העץ". נימוק האיסור הוא משום בזיון לכל החיים או לקרוביו, ואין הקרובים רשאים לזלזל בכבוד משפתם.

בסעיף ד' דן המחבר באיסור הלנת המת הקשור בנתיחה לאחר המות. לדעתו יסוד איסור זה הוא משום ניוול והתרשלות, "אבל הלנה שאינה של בזיון אלא לתועלת... לא נאסרה כלל". "ובנידון דידן יש פקוח נפש ודאי וכל היודע פרק ברפואה ובהתרחבות החכמה הזאת ותועלתה לא יסתפק אף רגע בתועלתיותה... בודאי שנתוח גוף המת עוזר הרבה להכיר המחלה עצמה ורשומיה ביתר האיברים ודרך הניתוח והרפואה". לדעת המחבר אי־אפשר ללמוד רפואה שלא ע"י נתוח מתים. "ושמא תאמר שאפשר לעשות נתוח גופות הגויים, זה ודאי לא ניתן להיאמר ומכל־שכן להכתב, שהרי איסור הניוול הוא משום בזיון דכולהו חיי".

בסעיף ה' דן המחבר באיסור ההנאה הקשור לנתיחה ולדעתו "למוד אינו חשוב (נחשב) הנאה", ובעיקר כשהלימוד נעשה ע"י הסתכלות (מוכיח דעתו מנדרים ל"ה, א' ונדרים מ"א).

במסקנות התשובה כולה מסכים המחבר לדעת המלכי בקודש (חלק ב', דף 152), שאין בניתוח מתים לא איסור ניוול ובזיון המת ולא איסור הנאה.

"על יסוד כל האמור ומדובר, נלע"ד להחיר נתוח גוף המת לשם לימוד רפואה... ואין היתר זה נוהג אלא כשעושים ניתוח זה דוקא לשם לימוד ובלי שום חשלוּם שכר לקרובים או אפילו לעצמו. אבל אסור בהחלט לקרוביו לקבל שום הנאה חומרית מבלעדי הלימוד הזה ואין לך ניוול גדול מזה של סחורה בגוף המת. ואפילו האדם בעצמו אינו רשאי למכור את גופו לנתוח לאחר מותו... במקום שמותר לנתח המת לצורך לימוד משום פקוח נפש, צריך שנתוח זה ייעשה בכבוד הראוי ולא בזלזול ובקלות ראש. וצריך גם להיזהר שאחרי הנתוח יושב המת למקום קבורתו בכבוד הראוי שלא ישאר ממנו שום חלק אפילו היותר קטן בלי קבורה."

(שו"ת משפטי עוזיאל, ח"א, חיו"ד, סי' כ"ח)

באותו ענין

לאחר פרסום התשובה הקודמת נכתבו מספר השגות על מסקנותיו ע"י הרב אליעזר מאיר פרייל בשערי ציון, שנה ז', חוב' ט"ג).

הרב עוזיאל השיב על כל ההשגות ונשאר איתן בפסקו הראשון. לדעתו יש להבדיל באופן עקרוני בין מעשה בזיון שהוא עצמו ניוול כגון מראה בהמות, לבין דבר שהמעשה בעצמו אינו ניוול כגון נתוח המתים, שהרי גם החיים ואפילו היותר מכובדים מנתחים עצמם לצורך בריאותם. כמו־כן מסביר המתבר, שבאופן עקרוני אין גופו של המת קניינם של היורשים "ואסור אפילו להעלות במחשבה שגוף המת עצמו עובר בנחלה ליורשיו".

המתבר דוחה שיטת הנודע ביהודה בשאלת הנידונה וסבור "שבניתוח המת שיש בו מחלה ידועה ושניתוחו יועיל ללמדנו דרך הרפואה לכל אלה שיחלו כמותו או ללמד חכמת הרפואה, אם לא נתיר הנתוח לא תהיה לעולם אפשרות של לימוד זה ולא נמצא תרופה לכל אלה החולים גם היום ולכל אלה שיחלו במחלה כזו."

לדעתו, אם יש איסור בניתוח מתים, לא תועיל "התקנה" שהנוטים והמסכימים לכך יצוו גופם לאוניברסיטאות לאחר מותם, כי אם יש איסור לא תואיל צוואה זו ואין לשמוע להם. ומה שטענו, שאם יתירו הנתחה "תחלש האמונה האמיתית בהשאת הנפש ותפוג תורה ח"ו, ולדעתי אדרבה בדבריו אלה תחלש האמונה, ואטו נאמר מי שנפל מהגג ונתרסקו איבריו לא תהיה לו השאת הנפש או נצחיות הנפש...".

ומסקנתו: "מהאמור מתברר שאין שום ראייה מתלמוד ופוסקים הראשונים לאסור נתוח המת כשהוא נעשה לשם לימוד אם רק יזהרו בכבודו שלא לנהוג בו קלות ראש ולהשיב את כל גופו למנוחתו ולקבורתו".

(שו"ת משפטי עוזיאל, ח"א, חיו"ד, סי' כ"ט)

— האם מותר להשאיר חלקים מהמת כשימור לזמן רב, כדי ללמוד בעתיד?

לדעת המחבר — „לאחר העיון” — אסור להשאיר אפילו חלק מגוף המת ללא קבורה. ראייתו היא משיטת הרמב"ם והחינוך שטוברים, לדעתו, שמצות קבורה היא מן התורה מטעם לאו וביטול מצות עשה. „איסור הלנת המת בלא קבורה הוא איסור דאורייתא ונהי דאם הלינו לכבודו מותר, היינו לזמן ידוע, אבל להשאירו בלא קבורה לעולם אסור לכל הדעות”.

המחבר דן בשיטת הירושלמי (גזיר פ"ו, ה"א) — „תקברנו — כולו ולא מקצתו”. מירושלמי זה היו שהוכיחו, שאין מצות קבורה בכזית מהמת (ומביא את המנחת-חינוך, מצוה תקל"ז). „אולם אין הדברים אמורים אלא במצא כזית מן המת מוטל באדמה, אבל כשכל הגוף, או אפילו ראשו ורובו, מונח לפנינו, מצוה עלינו לקבור את כולו, ולא עוד אלא שאם שייר ממנו חלק בלא קבורה, הרי הוא כאלו לא קבר כל גופו ועובר בעשה ולא תעשה... ואין צריך לומר שאם שייר איבר ממנו, שלא קיים מצות קבורה, עד שיקבור גם איבר זה”.

מסקנתו: „ברור שאין מקום להתיר השארת אפילו חלק משהו מגוף המת בלי קבורה... ואין להתיר איסור זה משום פקוח-נפש, דבהלנת האיבר החולה אין בה משום פיקוח-נפש הואיל ואפשר לצלם את האיבר הנגוע או לעשות תמונתו מחומר אחר בדמות האיבר הלקוי... ולכן לפענ"ד שאין כל צד היתר להתיר הלנת איבר מאברי המת, אפילו במקום שמור ומכובד”.

— — —

(שו"ת משפטי עוזיאל, מהדו"ת, ח"ג, חיו"ד, כרך ב', סי' ק"י)

— האם מותר לכהן להימצא תחת אוהל אחד עם שלד של מת לא־יהודי, והאם מותר לגעת בו לצורך למוד.

(השאלה נשאלה ע"י מנהל בית־ספר בת"א, לשם הדרכת התלמידים בביוֹלוגיה).

התשובה מחולקת לארבעה סעיפים:

בסעיף א' דן המחבר בשאלה האם מת עכו"ם מטמא באוהל. ענין זה הוא מחלוקת בין התנאים (יבמות פ"א) ולהלכה — דעת התוספות, שאכן מטמא מת עכו"ם באוהל מן התורה, בעוד שהרמב"ם (הל' טומאת מת, פרק א', הלכה י"ג) פוסק, שאין הוא מטמא באוהל. המחבר מביא ראשונים אחדים הפוסקים לחומרא רק ממידת חסידות. „ולכן גראה, שבשעת הדחק כגון בנידון דידן, שאי־אפשר בלא זה, ויש צורך הכרחי בלימוד זה שהוא מפתח גדול ללימודי הרפואה והמדע הכללי, בכגון זה אפשר לסמוך על הרמב"ם ודעמיה, ולהתיר הכניסה לאהל שיש בו שלד עצמות אדם לצורך לימוד”.

בסעיף ב' דן המחבר בשאלה אם מת עכו"ם מטמא במגע ובמשא. דעת בעל היראים (הרא"ם), שמת עכו"ם איננו מטמא אפילו במגע ובמשא, בעוד שהרמב"ם ופוסקים אחרים מטמאים במגע ובמשא.

המחבר מסיק: „ואע"ג שהסברנו פנים לסברת הרא"ם זו אין לסמוך עליה להתיר אפילו בשעת הדחק . . .”.

בסעיף ג' דן המחבר בחידושו של הראב"ד (הל' גזירות, פרק ח' הלכה ט"ז), שכהנים בזמן—הזה טמאי מתים הם ולכן אין עליהם עוד חיוב טומאה. המחבר מוכיח, שאין דעה זו מקובלת להלכה, „ולכן גלענ"ד כי סברת הראב"ד זו אין לה על מה לסמוך והיא יחידאה ודחוייה”. המחבר מביא דעות פוסקים רבים, שאין לצרף סברה זו אפילו לספק—ספיקא הואיל וכל חכמי ישראל חלוקים עליה.

בסעיף ד' דן המחבר בחידושו של רבנו תם, שכהן שנטמא בו ביום — מותר לו להיטמא שנית בו ביום. המחבר דוחה שיטה זו ומביא דעות הפוסקים שלא סוברים כן.

מסקנתו: „לכן גראה לע"ד, שאין מקום ואין צורך להתיר לכהנים המגע בשלד של מת, אבל לענין טומאת אהל במקום צורך כזה אפשר לסמוך על דעת הרמב"ם ודעמיה, שפסקו להלכה שאין מת גוי מטמא באהל”.

(שו"ח משפטי עזיאל, מהדו"ת, ח"ג, חי"ד, כרך ב', סי' קכ"ג)